

RAQAMLI HUQUQ SHAKLLANISH JARAYONIDA AXBOROT OLISH VA TARQATISHNING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY ASOSLARI

Po'lotov Sherzod Shuxratovich

Toshkent davlat yuridik universiteti

Yoshlar masalalari va sportni ommalashtirish boshqarmasi boshlig'i

Email: polotovsh@gmail.com

XXI asrda raqamli transformatsiya jarayonlari ijtimoiy munosabatlar tizimini tubdan o'zgartirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida axborot ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va tarqatish mexanizmlari sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Bu jarayon nafaqat iqtisodiy va siyosiy tizimlarga, balki konstitutsiyaviy-huquqiy institutlarning mazmuniga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Axborot olish va uni erkin tarqatish huquqi demokratik-huquqiy davlatning tayanch konstitutsiyaviy qadriyatlaridan biri hisoblanadi. Mazkur huquq O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan bo'lib, u xalqaro huquq normalari, xususan 1966-yilgi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 19-moddasi hamda Yevropa Inson huquqlari konvensiyasining 10-moddasi bilan uyg'un rivojlanadi. Shu bilan birga, raqamli makonda ushbu huquqni amalga oshirish mexanizmlari an'anaviy konstitutsiyaviy yondashuvlardan farq qiluvchi murakkab huquqiy kolliziyalarni yuzaga keltirmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi — raqamli huquq shakllanishi sharoitida axborot olish va tarqatish huquqining konstitutsiyaviy-huquqiy tabiatini tizimli ravishda tahlil qilish, doktrinal va amaliy muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishning konseptual yo'nalishlarini asoslab berishdan iborat.

Axborot olish va tarqatish erkinligi so'z va ifoda erkinligining tarkibiy elementi sifatida shaxsning konstitutsiyaviy maqomini belgilovchi asosiy huquqlardan biridir. Doktrinal jihatdan mazkur huquq uch tarkibiy komponentdan iborat: axborotni izlash huquqi, axborotni olish huquqi va axborotni erkin tarqatish huquqi. Ushbu komponentlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ular axborot aylanishining konstitutsiyaviy mexanizmini shakllantiradi.¹

Raqamli transformatsiya natijasida axborot aylanishining subyektlari va obyektlari keskin kengaydi. Agar an'anaviy modelda axborot tarqatish asosan davlat organlari va ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirilgan bo'lsa, raqamli muhitda har bir foydalanuvchi potensial axborot ishlab chiqaruvchiga aylandi. Shu tariqa axborot munosabatlari markazlashgan modeldan tarmoqlashgan (networked) modelga o'tdi.²

Biroq mazkur jarayon konstitutsiyaviy-huquqiy muammolarni ham yuzaga chiqardi. Jumladan, platformalarning algoritmik mexanizmlar orqali axborot oqimini boshqarishi, sun'iy intellekt asosida kontentni avtomatik filtrlash, "raqamli soyabon" (digital gatekeeping) fenomeni hamda shaxsiy ma'lumotlarning keng ko'lamda qayta ishlanishi axborot erkinligi mazmuniga yangi cheklov shakllarini olib kirmoqda.³

1 Tushnet, M., Fleiner, T., & Saunders, C. (Eds.). (2013). *Routledge Handbook of Constitutional Law*. Routledge; Nowak, M. (2005). *UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary (2nd ed.)*. N.P. Engel Publisher.

2 Zittrain, J. (2008). *The Future of the Internet and How to Stop It*. Yale University Press; Castells, M. (2011). *The Rise of the Network Society (2nd ed.)*. Wiley-Blackwell.

3 Pasquale, F. (2015). *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*. Harvard University Press.

Shu munosabat bilan “raqamli konstitutsiyaviy muvozanat” konsepsiyasi nazariy jihatdan asoslanishi lozim. Mazkur muvozanat axborot erkinligi, shaxsiy hayot daxlsizligi, milliy xavfsizlik va platformalar javobgarligi o‘rtasida mutanosib nisbatni ta‘minlashga qaratilgan. Bu esa konstitutsiyaviy nazoratning yangi shakllarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Axborot erkinligi bo‘yicha xalqaro standartlar raqamli makonda ham o‘z kuchini saqlab qoladi. Biroq ularning qo‘llanilishi evolyutsion talqin (living instrument doctrine) asosida amalga oshiriladi. Yevropa Inson huquqlari sudi o‘z qarorlarida ifoda erkinligi nafaqat jamiyat tomonidan ijobiy qabul qilinadigan fikrlarni, balki bahsli, keskin yoki bezovta qiluvchi g‘oyalarni ham qamrab olishini ta‘kidlab keladi.⁴

Sud amaliyotida ishlab chiqilgan “zaruriyat” va “mutanosiblik” mezonlari raqamli muhitda ham universal test sifatida qo‘llanilishi lozim. Xususan, Delfi AS v. Estonia ishida internet platformasining foydalanuvchilar tomonidan joylashtirilgan noqonuniy kontent uchun muayyan sharoitlarda javobgar bo‘lishi mumkinligi e‘tirof etilgan. Ushbu yondashuv platformalar erkinligi va shaxs sha‘ni hamda qadr-qimmatini himoya qilish o‘rtasidagi muvozanatni belgilashga xizmat qiladi.⁵

Raqamli muhitda mazkur tamoyillar quyidagi yo‘nalishlarda transformatsiyalanadi: algoritmik moderatsiya ustidan sud nazoratini kuchaytirish, kontentni olib tashlash jarayonining protsessual shaffofligini ta‘minlash, foydalanuvchilarning samarali huquqiy himoya vositalariga ega bo‘lishini kafolatlash.

Raqamli davrda blogerlik axborot munosabatlarining mustaqil instituti sifatida shakllandi. Blogerlar klassik ommaviy axborot vositalaridan farqli ravishda tahririy nazorat tizimidan tashqarida faoliyat yuritishi, mustaqil monetizatsiya mexanizmlariga ega bo‘lishi va keng auditoriyaga tezkor ta‘sir ko‘rsatishi bilan ajralib turadi.

Mualliflik yondashuvi asosida blogerlikni quyidagicha ta‘riflash mumkin: blogerlik - bu raqamli platformalar orqali tizimli ravishda ijtimoiy ahamiyatga ega axborot, tahlil va mualliflik pozitsiyasiga asoslangan kontent yaratish, uni ommaga tarqatish hamda auditoriya bilan interaktiv kommunikatsiyani amalga oshirishga qaratilgan mustaqil axborot-huquqiy faoliyat turidir.

Mazkur ta‘rif blogerlikning uch muhim belgisi - tizimlilik, ommaviylik va ta‘sirchanlikni aks ettiradi. Shu bois blogerlik faoliyatining huquqiy maqomini aniqlashda auditoriya qamrovi, monetizatsiya darajasi, axborotning ijtimoiy rezonansi va faoliyatning muntazamligi kabi mezonlar nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Biroq blogerlikni ortiqcha regulyatsiya qilish so‘z erkinligining mohiyatiga putur yetkazishi mumkin. Muammo blogerlikni cheklashda emas, balki noto‘g‘ri axborot va disinformationga qarshi institutsional mexanizmlarni shakllantirishdadir. Shu nuqtai nazardan faktcheking institutlarini rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va platformalar algoritmlarining ochiqligini ta‘minlash ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Raqamli muhitda axborot erkinligi ko‘pincha shaxsiy hayot daxlsizligi bilan to‘qnashadi. Ochiq ma‘lumotlar siyosati davlat boshqaruvida shaffoflikni ta‘minlasa-da, shaxsiy

4 Handyside v. United Kingdom, no. 5493/72, Yevropa Inson huquqlari sudi (1976 yil 7-dekabr); Sunstein, C. R. (2017). #Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media. Princeton University Press.

5 Delfi AS v. Estonia [GC], no. 64569/09, Yevropa Inson huquqlari sudi (2015 yil 16-iyun).

ma'lumotlarning haddan tashqari oshkor qilinishi konstitutsiyaviy huquqlarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Shu sababli “legitim manfaat” testi konstitutsiyaviy kolliziyalarni hal etishda universal metodologik vosita sifatida qo'llanilishi maqsadga muvofiqdir. Mazkur test uch bosqichdan iborat: oshkor etishdan ko'zlangan maqsadning legitimligi, cheklovning zarurligi va mutanosibligi hamda kamroq zarar yetkazuvchi alternativ vositaning mavjud emasligi. Bu yondashuv huquqiy aniqlik va adolat tamoyillarini ta'minlashga xizmat qiladi.⁶

Axborot oqimlarining algoritmik boshqaruvi konstitutsiyaviy huquqlarning yangi o'lchamini yuzaga keltirdi. Avtomatlashtirilgan qarorlar natijasida kontentni bloklash, reytingni pasaytirish yoki ko'rinuvchanlikni cheklash holatlari sodir bo'lmoqda. Bu esa protsessual adolat va huquqiy aniqlik tamoyillarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

“Right to explanation” konsepsiyasini milliy qonunchilikka integratsiya qilish foydalanuvchining avtomatlashtirilgan qaror sabablarini bilish huquqini kafolatlaydi. Shuningdek, mustaqil algoritmik audit mexanizmlarini joriy etish va “notice-action-appeal” modelini qo'llash konstitutsiyaviy kafolatlarning real ishlashini ta'minlaydi.⁷

Xulosa

Raqamli huquq shakllanish jarayoni axborot olish va tarqatish huquqining mazmunini kengaytirish bilan birga, uning amalga oshirilish mexanizmlarini murakkablashtirmoqda. Shu bois konstitutsiyaviy-huquqiy doktrina raqamli konstitutsiyaviy muvozanat modelini ishlab chiqishi, blogerlik institutining huquqiy maqomini aniqlashtirishi, platformalar faoliyati ustidan samarali nazorat mexanizmlarini shakllantirishi hamda sun'iy intellekt asosidagi qarorlar ustidan protsessual kafolatlarni mustahkamlashi lozim.

Faqat shundagina raqamli transformatsiya inson huquqlarini cheklovchi omil emas, balki ularning amaliy realizatsiyasini kengaytiruvchi konstitutsiyaviy rivojlanish bosqichi sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (1966), 19-modda. BMT Bosh Assambleyasining 2200A(XXI)-son qarori.
2. Yevropa Inson huquqlari konvensiyasi (1950), 10-modda. Yevropa Kengashi shartnomalar to'plami, No. 5. Strasburg.
3. Tushnet, M., Fleiner, T., & Saunders, C. (Eds.). (2013). *Routledge Handbook of Constitutional Law*. Routledge.
4. Zittrain, J. (2008). *The Future of the Internet and How to Stop It*. Yale University Press.
5. Pasquale, F. (2015). *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*. Harvard University Press.
6. *Handyside v. United Kingdom*, no. 5493/72, Yevropa Inson huquqlari sudi (1976 yil 7-dekabr).

6 O'zbekiston Respublikasi Qonuni “Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida” (2019-yil 2-iyul, №O'RQ-547); Bygrave, L. A. (2014). *Data Privacy Law: An International Perspective*. Oxford University Press.

7 Yevropa Parlamenti va Kengashining 2016/679-sonli Reglamenti (GDPR), 22-modda. Yevropa Ittifoqi Rasmiy gazetasi, L 119/1; Doshi, R., Goodman, E. P., & Reidenberg, J. R. (2018). *Algorithmic Transparency by Design*. *Yale Journal of Law and Technology*, 20(1), 23–90.

7. Delfi AS v. Estonia [GC], no. 64569/09, Yevropa Inson huquqlari sudi (2015 yil 16-iyun).
8. O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida" (2019-yil 2-iyul, №O'RQ-547).
9. Sunstein, C. R. (2017). #Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media. Princeton University Press.
10. Yevropa Parlamenti va Kengashining 2016/679-sonli Reglamenti (GDPR), 22-modda. Yevropa Ittifoqi Rasmiy gazetasi, L 119/1.
11. Doshi, R., Goodman, E. P., & Reidenberg, J. R. (2018). Algorithmic Transparency by Design. Yale Journal of Law and Technology, 20(1), 23–90.